

JUSSI KOTKAVIRTA

TUHKA JA TIMANTTIA I

KIRJOITUKSIA FILOSOFIASTA
JA PSYKOANALYYSISTÄ

ntamo

TUHKA JA TIMANTTIA
I

JUSSI KOTKAVIRTA

TUHKAA JA
TIMANTTIA
I

KIRJOITUKSIA FILOSOFIASTA
JA PSYKOANALYYSISTÄ

NTAMO

© 2015 Jussi Kotkavirta
ISBN 978-952-215-624-2

Taitto Make Copies
Kansi ja vinjettikuvat Aura Kotkavirta

Valmistaja
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

2015
ntamo
www.ntamo.net

Sisältö

Aluksi 7

I

Adorno ja psykoanalyysi 13

Scheler ja Freud 30

II

Filosofia, psykoanalyysi ja tiedostamaton 49

Systä ja seurauksista psyykessä 65

Psykoanalyysistä tieteiden kentällä 83

II

Psykoanalyttinen näkökulma moraalin
ja etiikan kysymyksiin 105

Psykoanalyttinen teoria ja hyvän elämän kysymykset 131

III

Ajallisuuden kerrostumista psykoanalyysissä 171

Homoseksuaalisuuden haasteesta psykoanalyysille 182

Yli ymmärryksen 209

IV

Mielikuvien koukussa 223

Lódz mielessäni 238

Kirjallisuus 259

Aluksi

Tämä teos sisältää filosofiaa ja psykoanalyysiä käsitteleviä kirjoituksiani lähes viidentoista vuoden ajalta. Tekstejä on enemmänkin, ainakin toisen niteen verran. Suuri osa kirjoituksista on ilmestynyt aiemmin lehdissä tai antologioissa, joita on vaikea ja vaivalloista löytää. Tuntuu nyt mielekkäältä koota kirjoituksia yhteen ja katsoa, minkälainen ajatuskokonaisuus niistä muodostuu. Olen kiitollinen kustantajalleni, joka teki niin luontevaksi tehdä näin. Voin vain toivoa, että lukija omista lähtökohdistaan kokee teoksen mielekkääksi ja lukemisen arvoiseksi.

Olen opettanut ja tutkinut filosofiaa Jyväskylän yliopistossa kahdeksankymmentäluvun lopulta saakka. Nuorta Hegeliä käsittelevä väitöskirjani valmistui vuonna 1993. Saksalaisen filosofian ohella minua on kiinnostunut useat filosofian alueet, jotka kaikki liittyvät filosofiseen ihmistutkimukseen laajassa mielessä. Persoonan käsite, persoonallinen identiteetti, mielenfilosofia, psykologian filosofia, filosofinen psykologia, taiteen ja estetiikan kysymykset ovat olleet tutkimusaiheitani.

Vuosituhanneen taitteessa menin henkilökohtaisista syistä psykoterapiaan, jonka suhteellisen pian vaihdoin psykoanalyysiin. Tästä alkoi myös muutos filosofisissa kiinnostuksistani ja ajatustavoissani. Tämän kokoelman kirjoitukset kertovat kukin tavallaan muutoksesta. Olin ollut kiinnostunut psykoanalyysistä hyvinkin pitkään, mutta oman analyysin myötä myös suhteeni filosofiaan kaikkiaan alkoi muuttua. Voimistuvasti alkoi vaikuttaa siltä, että filosofian käsitteellinen tarkastelutapa on hankalasti yksipuolinen, turhan järkikeskeinen, staattinen, psykologisesti liian kapea ja myös epärealistinen.

Niinpä sekä tutkimusaiheeni että tapani lähestyä niitä al-

koivat muuttua. Yhä enemmän psykologiset aihepiirit ja ilmiöt, ja erityisesti sellaiset, jotka ovat tietoisien merkitysten muodostamisen ja perustelemisen rajoilla tai ulkopuolella, alkoivat kiinnostaa minua. Sen miettiminen, mitä psykoanalyysi oikeastaan on, mitä siinä tapahtuu ja miten sitä voisi käsitteellistää, tuli kiinnostukseni keskiöön. Ajattelin, ja ajattelen yhä, että filosofian teorioilla ja ajatusvälineillä on paljon käyttöä psykoanalyysin käsitteellisessä tarkastelussa ja itse asiassa myös käytännön analyttisen prosessin hahmottamisessa. Toisaalta tuntui myös tärkeältä koettaa soveltaa psykoanalyttisiä näkemyksiä ja yleisemmin psykodynaamista lähestymistapaa filosofisten ongelmien tarkastelussa.

Tähän teokseen kootut kirjoitukset ovat kaikki muodostuneet näistä kahdensuuntaisista pyrkimyksistäni. Ne ovat sekä filosofisesti että psykoanalyttisesti ajattelevan henkilön kirjoituksia. Niitä laatiessani mielessäni on ollut sekä filosofinen että psykoanalyttinen lukija – tosin jälkimmäinen aluksi paljon vähemmän, sillä näkemykseni psykoanalyysistä oli ensin väistämättä suhteellisen epämääräinen ja abstrakti. Kun sitten päätin lähteä itse analytikkokoulutukseen ja aloin hahmottaa psykoanalyysiä myös sohvan päässä analysandilta näkymättömissä istuvan henkilön näkökulmasta, kirjoitusteni painopiste muuttui edelleen. Yhä tärkeämmäksi on tullut psykoanalyysin perusteiden ajatuksellinen tarkastelu liittyen omaan työskentelyyni analytikkona ja terapeutina.

Jo analytikkokoulutuksen aikana ja erityisesti sen jälkeen olen lisääntyvästi työskennellyt omalla vastaanotollani. Filosofian ongelmat sinänsä ja filosofien niitä koskevat keskustelut tuntuvat analyysihuoneesta käsin kaukaisemmilta, vaikka mielenkiintoni niitä kohtaan ei suinkaan ole täysin kadonnut. Pikku hiljaa olen vetäytynyt yliopistolta filosofian opettamisen ja tutkimisen piiristä, kunnes kuluvan vuoden syksyn alussa jäin kokonaan pois. Tämän askeleen otettuaani tuntui yllättäen

helpolta ja suorastaan itsestään selvältä koota yksiin kansiin kirjoituksiani filosofiasta ja psykoanalyysistä.

Olen ryhmitellyt kirjoitukset viiteen osastoon. Ensimmäisessä tarkastelen kahden hyvin merkittävän saksalaisen filosofin, Theodor Adornon (1903–1969) sekä Max Schelerin (1874–1928) ajatuksia psykoanalyysin luonteesta ja sen merkityksestä. He kumpikin pitävät psykoanalyysiä olennaisena myös filosofian kannalta, joskin hyvin eri tavoin. Toinen osasto muodostuu kolmesta kirjoituksesta, joissa koetan hahmottaa psykoanalyysin luonnetta filosofian ajatusvälineillä. Tarkastelen filosofian ja psykoanalyysin eroja; pohdin psykoanalyttisen selittämisen luonnetta; koetan selvittää minkälainen tieteenala psykoanalyysi lopulta on.

Kolmas osasto sisältää kaksi kirjoitusta psykoanalyysistä ja etiikasta. Koetan selvittää, minkälaiseen näkemykseen moraalista ja teoriaan etiikasta Freud sitoutui, samoin kuin minkälaista hänen eettinen ajattelunsa on. Pohdin myös psykoanalyttikon etiikkaa. Osaston toisessa kirjoituksessa pohdin sitä, onko ja jos on niin mitä annettavaa psykoanalyysillä on hyvää elämää koskeviin kysymyksiin.

Neljäs osasto sisältää kolme kirjoitusta, jotka ovat jonkin verran lähempänä analyytikon ja terapeutin käytännön työtä. Pohdin ajallisuutta ja ajan kokemista sekä tässä tapahtuvia muutoksia terapian myötä. Pohdin homoseksuaalisuuden haastetta psykoanalyysille, Freudin ja häntä seuranneiden analyytikkopolvien monimuotoisia pyrkimyksiä kohdata tämä hankala haaste teoriassa ja käytännössä. Ja pohdin ymmärtämistä, sen luonnetta, ehtoja ja rajoja analyysissä ja terapiassa.

Lopulta viides osasto rakentuu kahdesta kirjoituksesta, joissa tarkastelen henkilökohtaisia kokemuksiani. Ensimmäisessä tarkastelen ei-tahdonalaisen muistin mieleeni palauttamia tunnelmia ja mielikuvia, jotka johtivat minut hyvin kiehtoviin lapsuutta koskeviin pohdintoihin. Toinen ja kokoelman

viimeinen kirjoitus käsittelee Łódziin tekemiäni matkoja seitsemän-, kahdeksan- ja yhdeksänkymmentäluvuilla – sitä miten sekä kaupunki että minä muutuimme noina dramaattisina aikoina. Kaupunkiin liittyy myös kokoelmani nimi, sillä siellä Andzej Vajda ohjasi viisikymmentäluvun lopussa samannimisen elokuvansa.

Jussinkulmalla 7.11.2015

Jussi Kotkavirta

I

*Adorno ja psykoanalyysi*¹

Aluksi

Theodor W. Adornon ankara massakulttuurin ja valtiokapitalismin kritiikki rakentuu merkittävässä määrin psykoanalyttisille pohdinnoille ja argumenteille. Adornon mukaan massakulttuuri tuottaa ja suosii tunnekylmää sekä autoritääristä persoonallisuustyyppiä, joka ei osaa antaa oikeaa arvoa mielikuvitukselle, todelliselle aistillisuudelle, tunneherkkyydelle ja ruumiillisille impulsseille. Ongelmat ovat Adornon mukaan pitkälle suhteessa tiedostamattomaan, jota vallitseva persoonallisuustyyppi torjuu, kieltää ja alistaa koko persoonaa köyhdyttävällä tavalla. Vaikka vallitsevaa aistillisesti ja henkisesti köyhää elämämuotoa perustellaan järjen, vapauden ja yksilöllisyyden periaatteilla, lopputulos on Adornon mukaan juuri niiden vastakohta. Tiedostamattomaan kohdistuvia massiivisia torjuntia ylläpitämällä massakulttuuri estää järjen, vapauden ja yksilöllisyyden toteutumista ihmisten elämässä.

Tämän suuntaisia ajatuskulkuja on kehitelty ja puolustanut moni valistuksen kriitikko, mutta heidän keskuudessaan Adornon näkemykset ovat kuitenkin täysin jäljittelemättömiä. Adorno on ajattelussaan jyrkemmin ja itseperintäisemmin negatiivinen kuin kukaan toinen. Erikoisella tavalla tämä pätee myös hänen psykoanalyysiä koskeviin näkemyksiinsä. Adorno puolustaa tiedostamattoman merkitystä kriittiselle teorialle, mutta tekee sen omaperäisin argumentein. Hänelle psykoanalyysin merkitys perustuu ensisijaisesti sen erityisiin mahdollisuuksiin osoittaa vallitsevan elämänmuodon vääryys. Hän

1 Aiemmin ilmestynyt teoksessa Olli-Pekka Moisio (toim.), *Kätkeytyjä hahmoja. Tekstejä Theodor W. Adornosta*. Minerva, Helsinki, Jyväskylä 2008, s. 65–77.

kritisoi monia psykoanalyysin teoreetikoita, mukaan lukien Freudia itseään, sikäli kuin nämä hairahtuvat positiiviseen ajatteluun. Erityisesti purevasti hän arvostelee kaikkia muita terapiasuuntauksia kuin klassista analyysiä, koska ne lievittäessään ihmisten kärsimystä samalla heikentävät heidän kykyään tiedostaa vallitsevan kulttuurin ja yhteiskunnan epätotuus.

Adorno käsittelee, hyödyntää, tulkitsee ja kehittää psykoanalyttisiä ajatuskulkuja monissa töissään läpi koko tuotantonsa. Ensimmäiseksi vuonna 1927 Hans Corneliuksen ohjauksessa valmistuneessa habilitaatiotyössään *Der Begriff des Unbewussten in den transzendentalen Seelenlehre*² hän hakee kosketuskohtia Kantin teoreettisen filosofian ja Freudin välillä. Tämä työ jäi lopulta hyväksymättä ja Adorno habilitoitui kaksi vuotta myöhemmin tutkielmallaan *Konstruktion des Ästhetische bei Kierkegaard*.³ Siinä hän lähinnä vain sivuaa psykoanalyttisiä ajatuskulkuja. Hän esittää kuitenkin aistillisuuteen ja ruumiillisuuteen liittyviä tärkeitä uusia painotuksia, joiden taustalla voi nähdä psykoanalyysin vaikutusta. Samaa voi sanoa virkaanastujaisesityelmästä ”Filosofian aktualisuus” vuodelta 1931.⁴

Kuitenkin vasta sodan aikana Yhdysvalloissa yhdessä Max Horkheimerin kanssa laadittu *Dialektik der Aufklärung* sisältää ensimmäisen kerran Adornolle myöhemminkin tunnusomaisen näkemyksen psykoanalyttisestä teoriasta sekä sen paikasta kriittisessä teoriassa. Eräissä myöhemmissä esseissään – ”Die revidierte Psychoanalyse” sekä ”Sociologia ja empirinen tutkimus” ovat näistä keskeisimmät – Adorno ottaa voimakkaasti kantaa kriittisen teorian sisällä käytyyn kiistaan psykoanalyysin tulkinnasta. Tässä Adorno puolustaa viettiteoreettista näkemystä ja polemisoi Erich Frommin, Karen Horneyn

2 *Gesammelte Schriften Bd. I*, s. 79–324 (jatkoissa GS I).

3 *Gesammelte Schriften Bd II*.

4 Suom. Kotkavirta, Reiners 1999, 15–35.

ja muiden ”revisionistien” egopsykologisia tai objektisuhde-teoreettisia näkemyksiä vastaan. Lopulta filosofisessa pääte-oksessaan *Negative Dialektik* Adorno kytkee eksplisiittisesti freudilaisen tiedostamattoman omaan ei-identtistä koskevaan teoriaansa ja muotoillee myös omaperäistä topologista mallia ihmismielestä. Postuumisti julkaistu *Ästhetische Theorie* sisältää myös tähän liittyviä ajatuskulkuja. Adorno osallistui myös Yhdysvalloissa ennakkoluuloja ja erityisesti autoritaarista persoonallisuustyyppiä koskeviin tutkimushankkeisiin, joissa hän sovelsi psykoanalyttisiä ajatuksiaan.

Käyn seuraavassa lyhyesti läpi näitä tekstejä pyrkien muodostamaan kokonaiskuvaa Adornon psykoanalyttistä teoriaa koskevista näkemyksistä. Pohdin eritoten sitä, miksi Adorno tulkitsee psykoanalyysiä niin kuin hän tekee ja miten hänen näkemyksensä liittyvät hänen muihin pyrkimyksiinsä ajattelijana. Aihetta voisi myös käsitellä myös Adornon persoonan kautta, mutta en paneudu siihen tässä yhteydessä. En myöskään syvenny Adornon empiirisiin tutkimusprojekteihin, enkä hänen taideteoksia koskeviin analyysieihinsä, vaikka kummatkin sisältävät aiheeni kannalta tärkeää materiaalia.

Transsendentaalifilosofia ja tiedostamaton

Adornon kiinnostus psykoanalyttistä teoriaan kohtaan liittyi marxilaisten ajattelijoiden ja ryhmittymien yleisempään tarpeeseen määrittää suhdettaan Freudin teoriaan, jonka merkitys oli kaksikymmenluvulla nopeasti kasvamassa. Jotkut pyrkivät varsin retorisella tasolla omaksumaan Freudin ajattelua osaksi marxismista, toiset tuomitsivat sen porvarillisena individualismina, kolmannet – esimerkiksi Wilhelm Reich ja Otto Fenichel – pyrkivät omaperäisiin freudo-marxilaisiin synteeseihin.⁵

5 Ks. Dahmer 1973, Bonss 1982, 370–374.

Adornon habilitaatiotyö tiedostamattoman käsitteestä transsendentaalifilosofiassa ei kuulu mihinkään näistä suuntauksista. Adorno tuli mukaan Insitut für Sozialforschungin toimintaan jo kaksikymmenluvun alkupuolella, vaikka säilytti-kin etäisyyden rakenteilla olevaan monitieteelliseen tutkimusohjelmaan. Psykologinen ja psykoanalyttinen ote Instituutin keskeiseen tutkimuskysymykseen, miksi kumouksellista tietoisuutta ei syntynyt Weimarin tasavallan sekavissa oloissa, vaikka taloudellisen ja sosiaaliset edellytykset sille olivat enemmän kuin kypsät, oli kehitteillä. Erityisesti Erich Fromm, joka oli toiminut psykoanalytikkona jo vuodesta 1926, oli vastuussa sen kehittelystä. Myös Leo Löwenthal ja Horkheimer itse olivat hyvin kiinnostuneita psykoanalyysistä. Frankfurtin Psykoanalyttinen Instituutti toimi samoissa tiloissa Sosiaalitutkimuksen Instituutin kanssa ja Horkheimer istui myös sen johtokunnassa. Hänen vaikutuksensa Adornon habilitaatioprojektin kysymyksenasetteluihin lienee ollut huomattava.

Adornon uskantilaiselle Hans Corneliukselle kirjoittaman työn tarkoitus oli kartoittaa transsendentaalifilosofian ja psykoanalyysin välisiä yhtymäkohtia. Kysymyksenasettelu oli hyvin erikoinen, keinotekoinenkin, ja vaikka Adorno ei milloinkaan suoranaisesti palannut tähän työhön, siitä voi nähdä yhtä ja toista hänen tuleville töilleen luonteenomaista. Hakemalla vastaavuuksia Kantin ja Freudin välillä Adorno pyrki, kuten hän työn lopussa toteaa, erityisesti ”kyseenalaistamaan karakterologian ja persoonallisuuspsykologian vallitsevia suuntauksia, tiettyjä fenomenologisia virtauksia ja myös sellaisia, jotka ovat lähellä hahmoteoriaa: kaikkiaan sellaisia liikkeitä, jotka keskeisesti operoivat *orgaanisen* käsitteellä, jotka pitävät tätä käypänä välineenä taistella kaikenlaista ’rationalismia’ vastaan ja jotka psykologian piirissä turvautuvat tiedostamattoman käsitteeseen, joka niille on samalla tavoin todistavan rationaalisuuden tavoittamattomissa kuin vitaalis-somaattiset, orgaa-

”Psykoanalyysi ei syntynyt filosofian piiristä, eikä filosofialla itse asiassa ollut kovin suurta roolia psykoanalyysin alkuvaiheissa. Freud kyllä opiskeli jonkin verran filosofiaa ja arvosti esimerkiksi Kantin, Schopenhauerin sekä Nietzschen ajattelua. Hän istui useamman vuoden Franz Brentanon seminaareissa, jotka luultavasti tekivät mahdolliseksi Freudin irtaantumisen kapeasti empiristisen neurotieteellisen ja psykologisen tutkimuksen sekä tiedekäsityksen piiristä. Freud pohti läpi koko tuotantonsa psykoanalyttisen selittämisen ja tulkinnan sekä teorianmuodostuksen kysymyksiä osin myös filosofisesti kiinnostavalla tavalla. Samalla hän kuitenkin korosti psykoanalyysin sidosta empiriaan, sen tieteellisyyttä sekä periaatteellista eroa filosofiseen spekulaatioon nähden.”

Teoksessa pohditaan monipuolisesti ja yleistajuisesti psykoanalyysiä: sen suhdetta filosofiaan, sen tieteenteoriaa, sitä koskevia eettisiä ja moraalisia kysymyksiä ja sen näkemyksiä noista kysymyksistä, ajan kokemista ja ymmärtämisen rajoja, homoseksuaalisuuden haasteita.

Jussi Kotkavirta on pitkään työskennellyt filosofian lehtorina ja professorina Jyväskylän yliopistossa. Nykyään hän työskentelee psykoanalytikkona (IPA) yksityisvastaanotolla Helsingissä.

9 789522 156242 >

ntamo

www.ntamo.net

ISBN 978-952-215-624-2